

**ACADEMIA DE ADMINISTRARE
PUBLICĂ DIN MOLDOVA**

INTERCONEXIUNILE INTEGRĂRII SOCIALE ȘI CONSOLIDAREA SISTEMULUI NAȚIONAL DE SECURITATE

Monografie colectivă

COORDONATOR - LUDMILA ROȘCA

**THE INTERCONNECTIONS OF
SOCIAL INTEGRATION AND THE
STRENGTHENING OF THE NATIONAL
SECURITY SYSTEM**

Collective Monograph

Chișinău, 2022

ACADEMIA DE ADMINISTRARE PUBLICĂ
DIN MOLDOVA

**INTERCONEXIUNILE INTEGRĂRII
SOCIALE ȘI CONSOLIDAREA SISTEMULUI
NAȚIONAL DE SECURITATE**

Monografie colectivă

*THE INTERCONNECTIONS OF SOCIAL INTEGRATION
AND THE STRENGTHENING OF THE NATIONAL
SECURITY SYSTEM*

Collective Monograph

**Coordonator
Ludmila ROȘCA**

Chișinău, 2022

Monografia colectivă: „*Interconexiunile integrării sociale și consolidarea sistemului național de securitate*” este elaborată și publicată cu susținerea financiară a Guvernului Republicii Moldova, în cadrul Proiectului de cercetare și inovare: „**Consolidarea sistemului de securitate națională prin cunoaștere și comunicare**” cu cifrul nr.20.80009.0807.28, „Program de Stat 2020-2023”.

Recenzenți:

Valentin BENIUC, doctor habilitat în științe politice, conferențiar universitar, Universitatea de Studii Europene din Moldova;

Eugenia BOGATU, doctor în filosofie, conferențiar universitar, Catedra Filosofie și Antropologie, Universitatea de Stat din Moldova.

Monografia colectivă: „*Interconexiunile integrării sociale și consolidarea sistemului național de securitate*” a fost recomandată pentru tipar de Senatul Academiei de Administrare Publică din Moldova, Hotărârea nr.10/5 din 07 iulie 2022.

Publicația reflectă punctul de vedere al autorilor.

Colegiul de redacție:

Ludmila ROȘCA, doctor habilitat în filosofie, conferențiar universitar, Catedra Științe Administrative, Academia de Administrare Publică din Moldova;

Gabriela GOUDENHOFT, doctor în filosofie, conferențiar universitar, Universitatea din Oradea, România;

Anatoliy KRUGLAȘOV, doctor habilitat în științe politice, profesor universitar, Universitatea Națională „Yuri Fedkovic”, Cernăuți, Ucraina;

Iulia SIROTA, doctor în științe ale comunicării, translator, Colegiul Carmell, Israel;

Natalia CIOBANU, cercetător științific stagiar, Academia de Administrare Publică din Moldova.

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII DIN REPUBLICA MOLDOVA

Interconexiunile integrării sociale și consolidarea sistemului național de securitate: Monografie colectivă / Academia de Administrare Publică din Moldova; colegiul de redacție: Ludmila Roșca [et al.]. – Chișinău : S. n., 2022 (Print-Caro). – 436 p. : fig., fot., tab.

Rez. paral.: lb. rom., engl. – Referințe bibliogr. la sfârșitul art. – Apare cu susținerea financiară a Guvernului Rep. Moldova. – 120 ex.

ISBN 978-9975-165-06-8.

37.0+351.86

I-58

Tipar executat la tipografia ”Print Caro”, str. Columna, 170

CUPRINS

Introducere	5
Capitolul I. EDUCAȚIA - PRIORITATE A POLITICII INTERNE A REPUBLICII MOLDOVA	13
Ludmila ROȘCA , doctor habilitat în filosofie, conferențiar universitar, Academia de Administrare Publică din Moldova, Liudmila CUROȘ , Colegiul „Alexei Mateevici” din Chișinău. <i>Sistemul educațional național: modele, politici, obiective prioritare / National educational system: models, policies, priority objectives</i>	13
Gabriela GOUDENHOFT , doctor conferențiar, Universitatea din Oradea, România <i>Comunicarea – instrument eficient al susținerii relațiilor interumane, al integrării sociale / Communication – an efficient tool for supporting interhuman relations, social integration</i>	46
Ionel NARIȚA , doctor, profesor universitar, Universitatea de Vest, Timișoara, România <i>Comunicare și cunoaștere în educație / Communication and knowledge in education</i>	93
Simion ROȘCA , doctor în filosofie, conferențiar universitar, Academia „Ștefan cel Mare” a MAI Dasman EL-FANEL , cercetător științific stagiar, Ministerul Educației din Israel <i>Sistemul educațional din Finlanda: impact asupra dezvoltării durabile a societății / The education system in Finland: impact on the sustainable development of society</i>	114
Ludmila ROȘCA , doctor habilitat în filosofie, conferențiar universitar, Academia de Administrare Publică din Moldova Cristina TULBU-FRUNZE , doctorandă, Academia de Administrare Publică din Moldova <i>Integrarea minorităților etno-culturale în sistemul educațional din Republica Moldova / The integration of ethno-cultural minorities in the educational system of the Republic of Moldova</i>	163
Ludmila ROȘCA , doctor habilitat în filosofie, conferențiar universitar, Academia de Administrare Publică din Moldova Noha ALVAKILI , cercetător științific stagiar, Academia de Administrare Publică din Moldova <i>Sistemul educațional din Israel. Analiza modelelor de integrare socială a minorităților naționale / The educational system in Israel. Analysis of the models of social integration of national minorities</i>	204

Anatoliy KRUGLAȘOV, doctor habilitat în științe politice, profesor universitar,
Universitatea Națională „Yuri Fedkoviç”, Cernăuți, Ucraina
*În căutarea unui model național de educație civică: experiența Ucrainei /
Looking for the national model of civic education: experience of Ukraine*..... 244

Natalia NECHAIEVA-YURIICHUK, doctor, conferențiar universitar,
Universitatea Națională „Yuri Fedkoviç”, Cernăuți, Ucraina
*Educația civică - mijloc de prevenire a conflictelor socio-politice / Civic education
as the means of preventing socio-political conflicts* 271

Ludmila ROȘCA, doctor habilitat în filosofie, conferențiar universitar,
Academia de Administrare Publică din Moldova
Valentina URSU, cercetător științific stagiar, Academia de Administrare Publică
din Moldova
*Educația civică în Republica Moldova în contextul integrării europene / Civic
education in the Republic of Moldova in the context of european integration*..... 291

Valeria GARBATOVȘCHI, profesoare, discipline de specialitate, Colegiul
„Alexei Mateevici”, mun. Chișinău, Republica Moldova
*Educația antreprenorială: obiective prioritare / Entrepreneurship education:
priority objectives* 307

Capitolul II. CONSOLIDAREA SISTEMULUI NAȚIONAL DE SECURITATE

Sergiu SPRÎNCEAN, doctor habilitat în științe politice, conferențiar universitar,
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, Republica Moldova
*Rolul securității umane în consolidarea sistemului național de securitate /
Human security and the consolidation of the national security system* 329

Natalia CIOBANU, master în filologie, cercetător științific stagiar,
Academia de Administrare Publică, din Moldova
*Cooperarea bilaterală a Republicii Moldova cu Uniunea Europeană pentru
asigurarea securității naționale și regionale / The security and defense dimension
in the collaboration of the Republic of Moldova with the European Union*..... 360

Vitalie CAZACU, doctor în științe economice, conferențiar universitar,
Academia de Administrare Publică din Moldova
*Securitatea alimentară în statele europene: recomandări pentru
Republica Moldova* 382

Despre autori / About the authors 419

ÎN CĂUTAREA UNUI MODEL NAȚIONAL DE EDUCAȚIE CIVICĂ: experiența Ucrainei

Anatoliy KRUGLAȘOV¹⁶

Rezumat: *În acest capitol autorul abordează sistemic originea și evoluția ulterioară a educației civice în Ucraina. Autorul generalizează tendințele principale ale dezvoltării educației civice pentru întreaga perioadă a Independenței Statului. În primul rând, analizează câteva inițiative individuale și localizate ale unor promotori entuziaști de acest tip de educație, arătând evoluția conținutului politicilor și practicilor educaționale mai amănunțite și cuprinzătoare la nivel național. Capitolul cuprinde atât argumentele pro, cât și dezavantajele drumului pe care îl parcurge Ucraina către o abordare mai consolidată a educației civice. O atenție deosebită este acordată problemelor de securitate și impactului acestora asupra politicii educaționale. În al doilea rând, autorul se referă la inițiativele și experimentele locale și regionale din orașul și regiunea Cernăuți. Regiunea însăși se remarcă prin caracterul său multicultural, care necesită o atitudine deosebită și o atenție specială față de educația noilor cetățeni. Astfel de inițiative au fost caracterizate în detaliu, deoarece prezintă practici noi de experimentare a activităților de predare și învățare. În cele din urmă, unele concluzii conțin propunerile autorului.*

Cuvinte cheie: provocări ale Ucrainei, educație civică, amenințări la securitate, experimente educaționale, experiență regională.

LOOKING FOR THE NATIONAL MODEL OF CIVIC EDUCATION: experience of Ukraine

Abstract: *The chapter considers the origin and further evolution of the Civic education in Ukraine. The author generalizes main trends of its development for the whole period of the State Independence. Firstly, he analyzes some individual and localized initiatives of some enthusiastic promoters of that type of education. How it grew up towards more thorough and comprehensive educational policy and practices nationwide. The chapter comprises both pros and cons of the road Ukraine's passes through towards more consolidated approach to the Civic education. Special atten-*

¹⁶Anatoliy KRUGLAȘOV, doctor habilitat în științe politice, profesor universitar, Universitatea Națională „Yiuri Fedkovich”, Cernăuți, Ucraina, akruglas@gmail.com

tion is devoted to the security issues and their impact on the educational policy. Secondly, the text turns to the local and regional initiatives and experiments in Chernivtsi City and region. The region itself is distinguished with its multicultural character that requires a peculiar attitude and special regard to the education of new citizens. Those initiatives have been characterized in details as far as they pose certain new practices of experimenting with teaching and learning activities. Finally, some conclusions are drawn out and certain proposals set forward by the author.

Keywords: Ukraine's challenges, civic education, security threats, educational experiments, regional experience.

Introducere:

Elaborarea unui sistem național de educație civică necesită politici direcționate de instituțiile statului, care să asigure formarea corespunzătoare a cadrului de reglementare legală; sprijin instituțional privind asigurarea cu drepturi depline a resurselor. Prin aceasta din urmă înțelegem atât finanțarea adecvată a procesului de satisfacere a nevoilor dezvoltării acestui domeniu de activități educaționale, de iluminare și informare, cât și formarea activă a cadrelor didactice capabile să realizeze calitativ, creativ și cu ajutorul tehnicilor educaționale, pedagogice moderne și metode de pregătire a cetățenilor Ucrainei pentru activitate socială și politică activă în cele mai dificile condiții ale stării actuale a statului nostru. Semnificația formării și dezvoltării cu succes a sistemului de educație civică pentru Ucraina cu greu poate fi supraestimată, deoarece din 2014 țara se află într-un război declanșat de Rusia. Și la 24 februarie 2022, acest război a intrat într-o nouă fază - o invazie pe scară largă a trupelor ruse pe teritoriul statului nostru sub falsul drapel al unei „operațiuni militare speciale”. În condiții extrem de dificile, nu numai autoritățile, organele de stat, instituțiile de autogovernare locală, ci și societatea civilă în ansamblul său nu pot sta în fața soluționării problemelor consolidării naționale, depășind contradicțiile sociale și politice care necesită sistematic și succes dezvoltarea educației civice.

Una dintre condițiile importante pentru formarea cu succes a unui sistem de educație civică este parteneriatul dintre stat și instituțiile societății civile, cooperarea diferitelor niveluri de instituții de învățământ, precum și oamenii de știință care studiază problemele dezvoltării acestuia și experții din domeniul educațional. Aceste probleme rămân slab studiate în literatura științifică și insuficient acoperite în publicațiile educaționale și me-

todologice despre educația civică. În acest capitol autorul abordează atât conținutul și dezvoltarea sistemului de educație civică, cât și experiența parteneriatului public-public, în cadrul acestuia, potențialul său existent și, mai ales, vom lua în calcul obstacolele în calea consolidării sale în continuare în Ucraina. Experiența și perspectivele de interacțiune dintre instituțiile de învățământ, autoritățile educaționale și reprezentanții societății civile vor fi analizate mai detaliat pe un exemplu specific al regiunii multietnice și de frontieră Cernăuți. Această experiență este importantă și pentru partenerii noștri străini, în primul rând, din România și Republica Moldova.

În primul rând, trebuie menționat că apariția educației civice în Ucraina a fost mai mult rezultatul inițiativelor publice din partea susținătorilor și entuziaștilor săi decât o consecință a politicii relevante a statului și a autorităților educaționale. Dintre astfel de inițiatori, merită menționat eforturile cercetătorilor profesioniști ucraineni Serghei Ryabov [15; 30], Antonina Kolodiy, Anatoly Karas, Alexander Demyanchuk [12] și mulți alții [17;18;19;20]. Propunând aceste inițiative, implementând diverse proiecte, bazate pe înțelegerea adecvată a faptului că noul stat independent necesită formarea unui model propriu, diferit de fostul sovietic de politică educațională. În acest context, este recomandabil să se găsească un loc important pentru scopurile și obiectivele educaționale generale, cerințele de formare a profesioniștilor moderni capabili să răspundă nevoilor pieței naționale a muncii, care au început să se contureze în noile condiții. Dar nu mai puțin importantă este necesitatea formării personalității cetățenilor interesați de dezvoltarea și întărirea statalității Ucrainei, care, prin activitățile lor constructive, să poată asigura un viitor economic, social și politic demn al țării lor.

De-a lungul anilor '90, problemele educației civice n-au fost, în mod clar, o prioritate pentru politicienii interni și liderii educaționali. Procesele dificile ale tranziției de la modelul sovietic de politică de stat în domeniul educației la înțelegerea și implementarea normelor și practicilor democratice au deturnat atenția asupra acestora. N-a fost ușor să renunți la abordările manageriale ale participanților la procesul educațional, care au fost stabilite în URSS, și la ideile stereotipe despre conținutul și obiectivele acestuia. Ideologizarea totală a educației, cultivarea educației cetățenilor ca mijloc de îndoctrinare a acestora și mecanism de control al conștiinței și comportamentului poporului sovietic, pasiunea pentru ingineria socială care vizează cultivarea unui om nou Homo sovieticus a provocat la acesta

dezgustul total pentru științele sociale și subiectele socio-politice ca mijloc de influențare a sistemului educațional în statul sovietic. Criza socio-economică și instabilitatea politică din perioada post-sovietică au complicat formarea de noi abordări de către manageri și profesori a problemelor educației civice, împingând-o la periferia atenției publice și a politicii de stat.

Prin urmare, abia în pragul noului mileniu, în Ucraina, se oferă mai multă atenție problemelor educației civice [31, p. 33-34]. Ca materie educațională, educația civică a apărut în țară la începutul anilor 2000. Primul său concept s-a bazat pe Programul Național de Educație Patriotică a Populației adoptat în 1999, obiectivele principale ale căruia vizau: formarea unui stil de viață sănătos, dezvoltarea spiritualității și întărirea fundamentelor morale ale societății. Cu toate acestea, acesta n-a fost încă documentul conceptual care a definit educația civică ca o prioritate clară pentru industria educației.

1. Tendințe generale în dezvoltarea educației civice

În contextul lipsei de atenție a autorităților de stat și a șefilor industriei educaționale la problemele educației civice, eforturile entuziaștilor autohtoni, reprezentanții unor astfel de centre științifice și educaționale precum Universitatea Națională din Kiev-Academia Mohyla, Universitatea Națională „Ivan Franko”, din Lviv Ivan Franko, Academia Ostroh, Universitatea Națională „Yuri Fedkovich”, din Cernăuți au jucat un rol semnificativ în readus în actualitate necesitatea, semnificația, obiectivele educației civice. De remarcat este rolul semnificativ al sprijinului extern, internațional, furnizat de o serie de organizații internaționale, țări individuale, fundații etc. prin finanțarea de proiecte în domeniul educației civice. Printre acestea, merită menționate proiectele „Educația Democratică”, „Proiectul ucraino-canadian al Universității din Queens”, „Educația pentru democrație în Ucraina” și altele [19, p. 82]. Acestea sunt susținute de Fundația Internațională Renaissance, Programul de Schimb Academic din SUA, Canada, Uniunea Europeană [27] și alți donatori. Principalul destinatar al acestei asistențe a fost societatea civilă din Ucraina în ansamblul său, care avea nevoie de un astfel de sprijin internațional. Dar una dintre direcțiile importante ale dezvoltării sale au fost aceste proiecte destul de reușite de educație civică [5]. Nu este de mirare că, mizând, în primul rând, pe organizațiile publice, neguvernamentale și pe unele instituții de învățământ oficiale cele mai deschise cooperării internaționale, aceste proiecte

s-au concentrat în principal pe dezvoltarea educației ne-formale. Datorită acestei orientări, ei n-au putut influența efectiv instituțiile de învățământ ale Ucrainei în ansamblu, începând de la instituțiile secundare și terminând cu instituțiile de învățământ superior.

Din diverse motive care necesită o analiză mai profundă și separată, managerii și liderii industriei educaționale, în special, reprezentați de Ministerul Educației și Științei din Ucraina, n-au trezit mult timp interesul pentru formarea educației civice formale. Sau, acest proces, din partea lor, a fost episodic și marginal. Prin urmare, în școala secundară, disciplinele legate de ciclul de formare al cetățenilor ucraineni au fost în poziția de opționale și, prin urmare, opționale pentru studenți [8]. Desigur, astfel de subiecte din curricula au compensat parțial lipsa de cunoștințe sistematice necesare formării orientărilor valorice ale tinerei generații de cetățeni ucraineni. Dintre aceste discipline, putem aminti „Fundamentele educației civice”, „Suntem cetățeni ai Ucrainei” pentru elevii din clasele 9-10 ale școlilor [16].

De menționat că în perioada de după Revoluția Portocalie din 2004-2005, eforturile de dezvoltare a educației civice s-au intensificat. Acest lucru poate fi confirmat, de exemplu, de pregătirea manualului „Educația civică: Fundamentele democrației” pentru elevii de liceu și a manualului pentru studenții specialităților pedagogice: „Educația civică: Fundamentele democrației și metodele de predare a acesteia” [21, p. 26]. Cu toate acestea, nici conceptualizarea educației civice, nici definirea legală adecvată a rolului și semnificației sale în sistemul de educație și formarea cetățenilor ucraineni nu s-au produs chiar și după ce președintele Ucrainei, cu minte pro-europeană, Viktor Iuscenko, a venit la putere.

În învățământul superior, spre deosebire de învățământul secundar, de multă vreme s-a dezvoltat o situație mai favorabilă cu predarea anumitor discipline care sunt importante pentru predarea educației civice. O bază atât de solidă pentru formarea anumitor competențe civice ale absolvenților universităților o prezintă cursurile: „Științe politice” și „Sociologie”, predate studenților de la toate specialitățile, de mai mult timp. Științele politice oferă viitorilor specialiști cunoștințele necesare elitei profesionale, administrative și politice a Ucrainei: despre politică, procesele politice, drepturile și libertățile civile, formele democratice de participare la gestionarea afacerilor naționale și locale. Sociologia a introdus abordări științifice pentru studiul și înțelegerea proceselor sociale, o percepție cri-

tică a direcției și conținutului lor în Ucraina. Totuși, în mod paradoxal, evenimentele revoluționare ale primei Revoluții Portocalii, apoi Revoluția Demnității, sau mai bine zis, deciziile funcționarilor care au ajuns la putere după ele au fost cele care au dus la eliminarea ambelor cursuri din categoria disciplinelor de studiu obligatorii. În aceste două cazuri, retorica miniștrilor educației care luau astfel de decizii s-a bazat pe necesitatea de a oferi studenților dreptul de a-și alege propriile discipline și că nici știința politică, nici sociologia nu erau necesare activității profesionale a unui viitor specialist. Transferul arbitrar al acestor discipline în discipline la libera alegere a studenților, în contextul comercializării învățământului și al luptei catedrelor și facultăților pentru a menține încărcătura și cotele didactice ale profesorilor lor, a condus la o atitudine negativă față de alegerea disciplinelor de studiu în afara departamentelor proprii [24, p. 184]. Ceea ce, la rândul său, a dat naștere la eliminarea lor aproape completă din curricula tuturor specialităților din universități. Aceste soluții nu răspund nevoilor tinerilor studenți din Ucraina [2].

Eroarea fundamentală și chiar malignitatea unei astfel de logici a atitudinii față de educația civică în sistemul de învățământ superior și lipsa atenției cuvenite față de dezvoltarea sa în ansamblu au fost relevate de evenimentele răzbnării forțelor pro-ruse din 2010, asociate cu alegerea lui Viktor Ianukovici în funcția de președinte al Ucrainei [14, p. 106 - 110]. Ei au contribuit, de asemenea, la slăbiciunile și vulnerabilitățile statului și ale societății la provocările cu care s-a confruntat Ucraina din 2013-2014 și care continuă până în prezent. Printre acestea, amenințările de securitate au ieșit în prim-plan. Ei sunt cei care au pus Ucraina într-o situație extrem de vulnerabilă în contextul implementării de către conducerea rusă a unor planuri retro-imperiale de anvergură, deși himerice. Acestea din urmă implică extinderea teritoriilor și a ponderii geopolitice a acestei țări în detrimentul statului, suveranității și integrității teritoriale a Ucrainei. Și apoi alte state, în primul rând, spațiul post-sovietic, dar se pare că nu numai acesta [23, p. 57 - 59]. Alături de consecințele anexării Crimeei, ocuparea unei părți a teritoriului Donbass, răspândirea ostilităților și a atacurilor cu rachete și bombe asupra tuturor noilor teritorii ale Ucrainei, începând cu 24 februarie 2022, are consecințe devastatoare. Această agresiune pe scară largă trebuie să fie rezistată prin încordarea tuturor forțelor statului și societății, bazându-se pe sprijinul internațional puternic, pe solidaritatea principalelor țări democratice și a altor aliați, și parteneri ai Ucrainei. Pe lângă aceasta, statul

și societatea noastră se confruntă cu o serie de alte amenințări. În ciuda cursului proclamat și în curs de integrare europeană, și euro-atlantică a țării noastre, ne confruntăm cu lipsa propriilor pași consecvenți pentru implementarea sarcinilor reformelor individuale, aducându-ne mai aproape de UE și NATO, pe de o parte. Nu mai puțin decât acest lucru împiedică succesul Kievului și opoziția liderilor unor țări UE și NATO în implementarea obiectivelor strategice relevante ale Ucrainei, pe de altă parte. De exemplu, cea mai neprietenoasă poziție față de noi a fost luată de actuala conducere politică a Ungariei. Uneori a făcut și uneori continuă să facă declarații care sună în unison cu declarațiile Kremlinului și, de asemenea, comite acțiuni neprietenoase care confirmă gravitatea acestora. Vorbim atât despre „traumele Trianon” care încă n-au supraviețuit de o parte a elitei și societății maghiare, și rezultatele unei dependențe evidente de energia și, eventual, resursele financiare rusești.

În ciuda mai multor reforme, cu succes efectuate de Kiev, începând cu 2014, rămân unele probleme interne grave care limitează viabilitatea administrației publice și a sistemului de autogovernare locală. Originile multora dintre ele sunt înrădăcinate în moștenirea sistemului sovietic de guvernare și în valorile sociale cultivate de acesta, precum și în nivelul existent de cultură civilă și juridică a compatrioților noștri. Și aceasta, împreună cu alți factori, este o provocare cheie, a cărei depășire este o sarcină importantă pentru sistemul de educație civică din statul nostru [6, p. 318].

Un semnal pozitiv pentru societate a fost încercările guvernamentale de a se îndrepta către dezvoltarea educației civice, care a avut loc înainte de alegerile din 2019. La acel moment, Conceptul de educație civică a fost elaborat și aprobat de Cabinetul de Miniștri al Ucrainei în octombrie 2018 [22]. Acesta a determinat o serie de priorități, ținând seama, în general, de amenințările cheie la adresa securității interne și externe a statului, generate, în primul rând, de condițiile războiului hibrid rusesc, ostilitățile din Donbass, anexarea Crimeei și apariția mai multor țări, peste un milion și jumătate de persoane strămutate la nivel intern. Documentul a luat în considerare și alte provocări la adresa securității naționale: amenințarea separatismului, conflictele etnice, sociale și interconfesionale. Dar după acest pas înainte, ponderal și pozitiv, din păcate, logica procesului electoral a prevalat asupra intereselor statului. Încă din aprilie 2020, Strategia pentru Educație Civică în Ucraina urma să fie aprobată cu implementarea ei ulterioară prin acte legislative, decizii guvernamentale etc. Dar acest lucru

nu s-a întâmplat nici atunci, nici până acum. Astfel, atitudinea generală a statului și a autorităților centrale față de educația civilă rămâne contradictorie, inconsecventă și uneori contraproductivă [13, 415].

Desigur, în ciuda tuturor acestor și a altor deficiențe și omisiuni, există suficiente inițiative publice și sprijin pentru proiectele, axate pe dezvoltarea educației civice din partea organizațiilor internaționale din Ucraina. Astfel, de câțiva ani la rând, fondul electoral internațional EFES, cu asistența Ministerului Educației și Științei, introduce în universități un astfel de curs opțional precum „Democrația: de la teorie la practică”. Conține o prezentare suficient de substanțială a componentelor tematice importante ale educației civice. De o importanță deosebită este faptul că formarea se desfășoară într-o formă interactivă, care permite studenților să învețe subiecte atât de importante precum drepturile omului, egalitatea cetățenilor, egalitatea de gen, diferite forme de participare democratică și altele. Dar cu toată importanța și semnificația sa, acest curs rămâne un curs la libera alegere pentru studenți. Adică, implicarea elevilor în studiul fundamentelor educației civice este o chestiune opțională și chiar secundară. Și de fapt, nimic altceva decât interesul lor personal îi motivează să facă o alegere în favoarea acestuia. Deși, este pozitiv faptul că câteva zeci de universități din Ucraina iau parte la implementarea proiectului, inclusiv Universitatea Națională „Iuri Fedkovych”, Cernăuți. Proiectul în sine este voluntar și suplimentar, fără a obliga alte universități la nimic. De remarcat, de asemenea, ca exemplu, eforturile semnificative în domeniul educației civice a tinerilor, munca de lungă durată a Academiei Ucrainene de Leadership [23, p. 61].

În ultimii ani, schimbări pozitive pot fi observate și în școala secundară [9]. Din anul universitar 2018-2019, aici se predă disciplina „Educație civică” (2 ore pe săptămână) pentru elevii din clasa a X-a [27, p. 86-88]. Predarea sa se bazează pe metode și tehnici interactive. Prin jocuri proiective, situaționale, se asimilează acele cunoștințe și abilități civice ale elevilor pe care le pot aplica în practică. În ceea ce privește conținutul, cursul acoperă mai multe secțiuni tematice precum: persoana și identitatea sa; drepturile și libertățile omului; o persoană în spațiul socio-cultural; societatea democratică și valorile ei; interacțiunea dintre cetățeni și stat în realizarea bunăstării publice; lumea informației, mass-media și alfabetizarea media; Ucraina, Europa, lumea. În derularea acestei inițiative, Asociația Ucraineană a Profesorilor de Istorie și Științe Sociale „New Era” a prezentat un curs online

de educație civică pentru clasele a 10-a pe portalul www.citizen.in.ua . Conține 60 de lecții și un manual interactiv de educație civică pentru clasa a 10-a, care oferă materiale educaționale de care au nevoie atât profesorii, cât și elevii, cum ar fi exerciții interactive, chestionare, sarcini de lucru în grup etc. Accesul la această platformă de învățare este gratuit pentru oricine dorește să o folosească.

De remarcat faptul că posibilitatea de a dobândi unele cunoștințe și abilități de bază, în primul rând, în domeniul protecției securității personale și publice, este oferită copiilor pe toată perioada de școlarizare [7]. De exemplu, astfel de elemente educaționale utile din punct de vedere al educației civice sunt cuprinse în materia „Fundamentele siguranței vieții”, care este studiată deja din clasa a treia și altele. Elevii primesc de la profesori ideile necesare despre securitatea personală și publică, anumite cunoștințe despre societate, stat, despre cum să trăiască și să interacționeze cu ceilalți. Alte elemente ale educației civice sunt, de asemenea, împrăștiate în diferite materii educaționale.

Cu toate acestea, prezența și chiar o anumită creștere a elementelor de educație civică, inclusiv utilizarea mijloacelor didactice moderne [11, p. 349 - 353] pentru mai bine de treizeci de ani de independență de stat a Ucrainei nu înseamnă încă crearea unui sistem eficient de educație și educație a cetățenilor țării. Este o chestiune de îngrijorare faptul că guvernelor Ucrainei, atât de diverse ca opinii politice și personal, le-a lipsit colectiv voința și perseverența de a pregăti și implementa un program național de Educație Civică.

Este salutar momentul că în ultimii ani Ministerul Educației și Științei, sistemul de învățământ au început să facă pași concreți, deși încă insuficienți, în abordarea și definirea direcțiilor, sarcinilor strategice pentru dezvoltarea educației civice în țară. Dar aceștia sunt încă predominant la periferia atenției atât a mediului educațional, cât și a activităților autorităților educaționale din centru și din domeniu. Iar schimbările practice în dezvoltarea sistemului de educație civică, și mai ales în învățământul superior, sunt încă imperceptibile. Înțelegerea consecințelor negative, dacă nu distructive, ale lipsei de educație și educație civică [20, p. 34 - 35], imposibilitatea și inadmisibilitatea revenirii la modelele sovietice de îndoctrinare politică și control ideologic în educație, ar trebui să determine oamenii de știință și profesorii Ucrainei să înceapă formarea accelerată a unui nou sistem de educație civică, democratic în conținut și național în formă. Forma-

rea cu succes a acesteia necesită, în primul rând, o evaluare critică a stării actuale a conștiinței publice și a proceselor care au loc în sistemul politic și social al Ucrainei; o analiză atentă a curriculei, planurilor și practicilor didactice utilizate în învățământul secundar și superior [3]; definirea principalelor forme și mijloace de formare a identității cetățenilor, a competențelor de bază ale acestora, care răspund nevoilor formării unei societăți durabile, consolidării instituțiilor ei democratice și sarcinilor de depășire a provocărilor pe calea noastră ulterioară dezvoltare [28, p. 325 - 327].

2. Inițiative educaționale și de sensibilizare în domeniul educației civice: cazul regiunii Cernăuți

Este important pentru formarea unui sistem național de educație civică să se studieze experiența locală și regională deja acumulată, poveștile de succes relevante, precum și inevitabile încercări și erori. În acest sens, experiența profesorilor și cercetătorilor de la Departamentul de Științe Politice și Administrație Publică a Universității Naționale „Yuriy Fedkovich”, Cernăuți, în crearea celulelor de educație civică atât la universitatea lor, cât și în afara ei, merită atenția cuvenită. În ceea ce privește inițiativele intrauniversitare, remarcăm experiența pozitivă de pregătire a cursului interactiv la nivel universitar „Democrația: de la teorie la practică”, care s-a dovedit deja destul de pozitiv în zeci de universități de top din țară. La universitatea noastră, predarea acestui curs pe baza tehnicilor și tehnicilor pedagogice moderne este desfășurată cu succes de către conferențiarul: dr. Serghei Shvydyuk și Irina Tsikul, împreună cu un profesor, Ph.D. Irina Ravlyk. Cursul este interactiv. Datorită unei astfel de interacțiuni cu studenții în rezolvarea problemelor de actualitate ale dezvoltării socio-politice a Ucrainei, el îi motivează la angajament civic și își formează calitățile și competențele civice necesare pentru aceasta. Interesul pentru acest curs este manifestat de studenții de diferite specialități.

În condițiile moderne, integrarea activităților diferitelor niveluri de învățământ, instituții de învățământ secundar și superior într-un singur sistem de educație pe tot parcursul vieții a cetățenilor ucraineni devine din ce în ce mai importantă. În domeniul educației civice, un succes local atât de important de interacțiune a fost experiența de cinci ani a site-ului experimental „Formarea valorilor europene în educația studenților liceeni”, care a fost realizat pe baza orașului Cernăuți. Liceul nr. 2 (director - Andrey Sigitov, consilier științific - prof. Anatoly Kruglașov). În cadrul acestuia,

în special, a fost fondată în 2013 și de atunci se desfășoară anual concursul regional de lucrări științifice studentești „Dimensiunea ucraineană a proceselor de integrare europeană”. Au fost elaborate și predate trei cursuri opționale conform profilului site-ului pentru liceeni, ale căror programe au fost aprobate de Ministerul Educației și Științei al Ucrainei. Este important de remarcat aici rolul important al departamentului - inițiatorul experimentului, ci și al Institutului Regional de Învățământ Pedagogic Post-liceal, Cernăuți și sprijinul adecvat al Departamentului de Educație și Știință al Administrației Regionale de Stat Cernăuți.

Lucrări pe termen lung au fost efectuate în conformitate cu ordinul Departamentului Educație și Știință al Administrației Regionale de Stat Cernăuți din 11 ianuarie 2013 nr. 22 „Cu privire la desfășurarea lucrărilor experimentale în baza Liceului nr. 2 al orașului Cernăuți”, la inițiativa șefului Departamentului de Științe Politice și Administrație Publică a Universității Naționale „Yuriy Fedkovich” din Cernăuți. Scopul vizat a fost introducerea unui sistem de influențe pedagogice în procesul de învățământ, având ca scop dezvoltarea competențelor sociale și educaționale ale liceenilor prin asimilarea valorilor europene. Acest scop este pe deplin în concordanță cu obiectivele educației civice, deoarece vizează atât formarea de deprinderi și abilități ale liceenilor, cunoașterea valorilor europene, cât și crearea de competențe cheie (sociale, culturale, informațional, autodezvoltare și autoeducație) ale studenților de care au nevoie pentru viața adultă ulterioară.

Obiectivele experimentului au fost:

- › Descrierea structurii și clarificarea conținutului conceptului de „competențe cheie” pentru studenți la studii la liceu;
- › realizarea unui experiment pedagogic afirmativ în vederea studierii nivelului de formare a competențelor cheie ale liceenilor în sistemul ideilor lor despre valorile europene;
- › dezvoltarea unui sistem (model) experimental de influențe pedagogice asupra formării scopurilor corespunzătoare experimentului de competențe cheie;
- › crearea unui complex educațional și metodologic care să permită dezvoltarea intenționată și sistematică a competențelor cheie ale elevilor cu ajutorul unui sistem de valori europene în procesul de educație a acestora;
- › efectuarea unei verificări experimentale (experiment formativ) a eficacității sistemului dezvoltat de influențe pedagogice asupra formării com-

petențelor cheie ale elevilor prin sistemul de valori europene;

› implementarea unui experiment pedagogic de control în vederea testării eficacității sistemului de influențe pedagogice dezvoltat, care asigură dezvoltarea competențelor cheie ale liceenilor.

Principalele rezultate ale lucrărilor experimentale efectuate sunt următoarele. În primul rând, în perioada ianuarie-august 2013, au fost formulate și fundamentate științific tema, scopul și obiectivele lucrării experimentale; problemele de formare a competențelor cheie ale școlărilor prin sistemul de valori europene; a studiat și analizat literatura psihologică, pedagogică și metodologică privind problema cercetării. Sunt analizate condițiile existente și sunt conturate condițiile necesare (științifice și metodologice, de personal, materiale și tehnice, financiare) pentru implementarea cu succes a experimentului.

Analiza literaturii științifice a arătat că prioritatea în dezvoltarea problemei formării competențelor cheie aparține oamenilor de știință autohtoni și străini, în special, V. Bondar, M. Kolomiyets, A. Markova, A. Orlova, N. Bibik, A. Sukhomlinsky, A. Pometun, O. Ovcharuk, S. Trubacheva, I. Yashchuk și alții. Analiza a făcut posibilă înțelegerea teoretică a modalităților de introducere și dezvoltare a competențelor cheie ale școlărilor prin înțelegerea și asimilarea acestora a sistemului de valori europene.

În procesul studierii stării de formare a competențelor cheie ale școlărilor despre valorile europene, a fost observată lipsa experienței pedagogice avansate. Aceasta a condus la decizia de a combina eforturile și potențialul de personal al Liceului nr. 2 al Consiliului Local Cernăuți (trei profesori - profesori de științe sociale, profesori de cea mai înaltă categorie, profesori - metodologi conduși de Sigitov A.I., directorul Liceului nr. 2, Master în Administrație Publică) și oportunități direcția științifică a experimentului. Acesta din urmă a inclus supervizorul - Anatoly Kruglașov, doctor în științe politice, profesor; Consultanți științifici ai experimentului: Oleksandr Sakhnovskiy, șef al Departamentului de Metode de Predare a Disciplinelor de bază a Institutului de Învățământ Pedagogic Postliceal al Regiunii Cernăuți, Candidat la Științe Istorice; Igor Nedokus, Candidat în Științe Politice, Conferențiar al Departamentului de Științe Politice și Administrație Publică a Facultății de Istorie, Științe Politice și Relații Internaționale a Universității Naționale,, Cernăuți. Y. Fedkovich, candidat la științe politice; Ulyana Gevyuk, lector la Departamentul de Științe Politice și Administrație Publică, Facultatea de Istorie, Științe Politice și Relații In-

ternaționale, Universitatea Națională „Yuriy Fedkovich”, Cernăuți, doctor în științe politice; Vitaly Chebanik, lector la Departamentul de Discipline Sociale și Umanitare al IPPOC. S-a decis crearea unui suport educațional și metodologic adecvat pentru predarea unor cursuri speciale individuale care să difuzeze cunoștințe cuprinzătoare despre Europa, necesare în stadiul actual pentru ca un cetățean al Ucrainei să participe activ la dezvoltarea socio-politică a propriului stat, străduindu-se să devină membru cu drepturi depline al Uniunii Europene [26].

Ulterior, pe parcursul etapei de constatare (septembrie 2013 - aprilie 2014), au fost definite criteriile de studiere a nivelului de formare a sistemului de valori europene în rândul liceenilor; s-a realizat un experiment pedagogic afirmativ. În cursul său, cu ajutorul unui chestionar adresat studenților, a fost elucidată relația dintre procesul de stăpânire al cunoștințelor, abilităților și promovarea valorilor europene în rândul elevilor de la liceu. Acest lucru a făcut posibilă determinarea nivelului mediu de cunoștințe despre procesele democratice europene și caracteristicile formării unei societăți democratice în Ucraina. Rezultatele obținute stau la baza formulării sarcinilor prioritare: familiarizarea corespunzătoare a liceenilor cu experiența europeană pozitivă, asimilarea normelor comportamentului democratic și interacțiunea comunicativă corespunzătoare.

S-a hotărât implementarea acestor sarcini prin desfășurarea de cursuri speciale și desfășurarea unui concurs regional anual de lucrări-eseuri studențești, susținerea publică a acestora la conferința regională anuală a studenților: „Dimensiunea ucraineană a proceselor de integrare europeană”.

Participanții la experiment au elaborat și aprobat la Consiliul Academic al Institutului de Învățământ Pedagogic Postliceal din regiunea Cernăuți trei programe de cursuri speciale care permit dezvoltarea competențelor cheie ale elevilor în procesul de educație. Astfel, programul cursului de specialitate „Procese moderne de integrare europeană”, pentru clasa a XI-a (17 ore) (alcătuit de: A. Kruglașov, Doctor în Științe Politice, Profesor, U. Gevyuk - Candidat la Științe Politice, asistent) cuprinde studiul trăsăturilor principale ale apariției, dezvoltării și transformării proceselor de integrare europeană, problemele și tendințele dezvoltării acesteia, cooperarea modernă cu țările Uniunii Europene, principalele probleme și perspective ale aderării acesteia la UE. Ca urmare a stăpânirii acestui curs de formare, studenții au învățat: să identifice tendințele de dezvoltare a integrării europene în general; analiza proceselor de dezvoltare a sistemului politic al UE; identifică trăsăturile

caracteristică ale componentelor individuale ale sistemului juridic al UE; determină caracteristicile de funcționare a principalelor instituții ale UE; analizează etapele extinderii sale; identificarea problemelor principale în realizarea aspirațiilor de integrare europeană ale Ucrainei.

Pentru a asigura însușirea efectivă a cursului: „Procese moderne de integrare europeană” de către studenți, s-a folosit munca independentă cu diverse surse de informare: culegeri de documente, acte legislative, manuale și materiale didactice etc. Structural, programul cursului special este format din 10 subiecte. Se conturează cerințele pentru nivelul de competență al elevilor în studiul fiecărei teme. Următorul curs opțional: „Relațiile dintre Ucraina și Uniunea Europeană” pentru elevii din clasa a 10-a (17 ore) (autori: A. Kruglașov, I. Nedokus) are ca scop aprofundarea cunoștințelor studenților despre relațiile dintre Ucraina și UE, politica de integrare europeană a Ucrainei, precum și luarea în considerare a domeniilor principale de cooperare a țării noastre cu Uniunea Europeană. Stăpânirea conținutului acestui curs contribuie la informarea corespunzătoare a studenților despre starea actuală și perspectivele de dezvoltare a relațiilor dintre Ucraina și UE; îi ajută să navigheze în schimbările care au loc în formarea și implementarea politicii de stat a Ucrainei în domeniul integrării europene, îi motivează la o cetățenie activă. Programul cursului opțional este format din 4 subiecte, fiecare dintre ele având cerințe pentru nivelul de competență al studenților în studiul lor.

Programul celui de-al treilea curs special: „Fundamentele administrației publice, autonomiei locale și serviciului public în Ucraina” pentru elevii din clasa a 11-a (17 ore) (elaborat de: A. Kruglașov, A. Sigitov) are ca scop dezvoltarea juridică și competență civică, orientări valorice relevante, abilități școlare, formarea cetățeniei lor active, o înțelegere mai profundă a proceselor administrației publice la nivel național, regional și local. Ideea cheie a cursului este: a studia dezvoltarea societății civile din Ucraina, convingerea că dobândirea de cunoștințe și abilități în domeniul administrației publice de către studenți contribuie la formarea personalității lor ca participanți activi în domeniul socio-politic. proceselor, capabile să-și recunoască interesele și nevoile, și să creeze, împreună cu alți cetățeni, condiții adecvate pentru implementarea acestora. Programul de curs este conceput în conformitate cu obiectivele și conținutul educației stabilite în Standardul de învățământ de stat (ramura educațională „Studii sociale”) și cu cerințele actuale pentru o școală de specialitate.

Este important de subliniat că toate cele trei cursuri speciale au primit ștampila Ministerului Educației și Științei al Ucrainei (proces-verbal nr. 2 din 28.10.2014; ordinele Ministerului Educației și Științei din 03.08.2015 nr. 14. 1/12 G - 370). În perioada 2014-2017, aceste cursuri speciale au fost predate direct de autorii lor în baza Liceului nr. 2 al Consiliului Local Cernăuți. Mai mult, după finalizarea experimentului, profesorii din diferite școli din regiunea Cernăuți și din alte regiuni ale Ucrainei și-au manifestat interesul pentru aceste cursuri speciale, au apelat la dezvoltatorii lor pentru sfaturi metodologice și, cel mai important, au început să le introducă în procesul educațional. Astfel, programele dezvoltate și testate ale cursurilor speciale sunt utilizate în instituțiile individuale de învățământ general din orașul Cernăuți și din regiune, și în afara regiunii, în special, în regiunile Vinnitsa și Kiev. Aceasta indică succesul programelor dezvoltate și semnificația practică a experimentului [1. c. 35].

Pe lângă programul de activități ai site-ului experimental, autorul, cu sprijinul colegilor de la Catedra de Științe Politice și Administrație Publică, a inițiat un concurs anual de lucrări-eseuri științifice studentești, care din 2013 sunt prezentate la conferința studentească regională anuală: „Dimensiunea ucraineană a proceselor de integrare europeană”. A fost elaborat un Regulament corespunzător privind implementarea acestuia, aprobat prin ordinele Departamentului pentru Educație și Știință al Administrației Regionale de Stat Cernăuți. Scopul competiției regionale este de a disemina cunoștințe obiective despre Europa, procesele de integrare europeană a Ucrainei, încurajarea studenților la gândire critică, independentă și încurajarea studenților să participe la procesele de integrare europeană la nivel local și regional. Lucrările concurenților sunt evaluate de un juriu autorizat, format din cadrele didactice de la Departamentul de Științe Politice și Administrație Publică, condus de prof. Anatoly Kruglașov, vicepreședinte prof. Natalia Rotar, iar secretarul juriului - asistent Irina Ravlyk.

Evenimentul se desfășoară anual pe baza Liceului nr. 2 din Cernăuți, în ajunul Zilei Europei. În perioada experimentului, la prima etapă (raion/oraș) a competiției au participat 253 de elevi din regiune, iar la a doua etapă (regională) au participat 78 de școlari, dintre care 30 au fost declarați câștigători. În conformitate cu Regulamentul Concurenței, câștigătorii, de regulă, au primit premii (primul loc - 1 mie UAH; două locuri al II-lea - 700 UAH fiecare; trei locuri al treilea - 500 UAH) și cadouri valoroase. Câțiva ani, ani Concursul fost susținut de Delegația Uniunii Europene din Ucraina.

În ultima etapă a experimentului, odată cu continuarea activității principale în cadrul implementării acestuia, a fost efectuată o monitorizare de control a rezultatelor lucrărilor de cercetare din cadrul acestuia (intervievare, chestionarea elevilor din clasele 10-11). Analiza rezultatelor monitorizării a arătat că respondenții consideră importante astfel de valori sociale și civice care îi ajută să păstreze și să restabilească nivelul cultural general al societății: toleranță (100%), asistență reciprocă (75%), egalitate (62,5%), fraternitate (50 %), cetățenie (25 %), formare profesională (25 %). Printre principalele competențe de care tinerii cetățeni au nevoie pentru realizarea și dezvoltarea personală, participanții la experiment au remarcat: cunoașterea limbilor străine (50%), comunicarea în limbile materne (50%) și străine (50%), inițiativa și caracterul practic. (75%). Evaluând predarea cursurilor speciale, o parte semnificativă a liceenilor (85%) au remarcat că datorită lor au învățat nu numai să identifice principalele tendințe în dezvoltarea proceselor de integrare europeană, realizările și problemele acesteia, ci și s-au familiarizat cu cultura Europei, structura de guvernare și evenimente marcante din istoria UE. Au participat la diverse evenimente, au discutat colectiv și în echipă numeroase subiecte ale integrării europene.

Interesul semnificativ al liceenilor a fost susținut de activitățile extracurriculare și extrașcolare. Dintre acestea, trebuie să le amintim pe cele care nu le este greu cadrelor didactice le să organizeze. Este vorba despre cursurile de educație civică pentru elevii lor. Așa, de exemplu, pe 23 decembrie 2016 la Centrul de Informare al Universității Naționale „Yuri Fedkovich” a Uniunii Europene Cernăuți, la Biblioteca științifică a Universității, a avut loc evenimentul: „Standarde europene ale drepturilor omului”. Au participat elevii clasei a 11-a ai Liceului №2 din Cernăuți. Pentru elevii de la liceu a avut loc o scurtă prelegere-prezentare despre drepturile omului, semnificația și dezvoltarea lor pe teritoriul Uniunii Europene moderne. Și apoi a fost un joc colectiv „Da sau nu” și un test educațional „Fapte interesante despre țările UE”. Acestea au fost ținute de coordonatorul Centrului de Informare CNU UE, Larisa Vornik. Este plăcut de observat că un număr de liceeni au demonstrat un nivel ridicat de cunoaștere a istoriei și modernității UE. Evenimentul s-a încheiat cu înmânarea premiilor și cadourilor și, cel mai important, și-a îmbogățit participanții cu noi cunoștințe, și a oferit tuturor o bună dispoziție.

În data de 18 mai 2017, elevii din clasa a X-a ai Liceului nr. 2 al orașului Cernăuți au vizitat Centrul de Informare al UE care funcționează în

Biblioteca Științifică a ChNU, a Universității. În cadrul acțiunii „Dați un răspuns la întrebarea despre UE - primiți un cadou”, au discutat cu coordonatorul Centrului L. Vornik locul Ucrainei în comunitatea europeană, păstrarea tradițiilor naționale și au susținut o întâlnire interesantă și test informativ. Câștigătorii testului au fost, de asemenea, recompensați cu premii. Acestea și alte evenimente s-au desfășurat în cadrul funcționării platformei științifice și experimentale pe problema „Formarea competențelor cheie ale școlărilor prin prisma valorilor europene”. De remarcat că, conform rezultatelor monitorizării, următoarele subiecte ale cursurilor speciale au manifestat cel mai mare interes în rândul studenților: „Relațiile dintre Europa și Ucraina”, „Bazele juridice pentru cooperarea dintre Ucraina și UE”, „Relații economice și politice ale statelor membre UE”, „Agenți instituționali, starea implementării Acordurilor de Asociere”, „Regim fără vize cu UE”. Aproape 95% dintre studenți au remarcat că, în timp ce studiau cursurile speciale, au învățat o mulțime de lucruri noi pentru ei înșiși și viziunea lor asupra lumii din jurul lor s-a schimbat, iar cunoștințele dobândite au aprofundat și extins conținutul materiilor de bază individuale. Rezultatele experimentului de cercetare au demonstrat o dezvoltare semnificativă a componentei de cunoștințe orientate practic a liceenilor.

Derularea experimentului de cercetare și rezultatele sale în etape individuale au fost publicate în 9 articole ale ziarului de informare și metodologie „Educația Bucovinei”, Buletinul „Spațiul educațional”. Ele sunt dezvăluite și în Proceedings of the VII International Science Conference „Development of Political Science: European Practices and National Perspectives” (7 aprilie 2017, Cernăuți), în colecția de lucrări științifice bazate pe materialele Conferinței Științifice Internaționale a IV-a și Conferința practică „Virtual Man: New Horizons” (20 - 21 martie 2017, Montreal), Conferința internațională științifică și practică „Studii europene în Ucraina: Realizări, provocări și perspective” (2 iunie 2017, Kiev) și în cel de-al II-lea volumul Colecției de Lucrări Științifice „Regionalism și Integrare”, publicat de Institutul de Cercetare pentru Integrare Europeană și Studii Regionale al CNU. Programul cursului special „Relațiile dintre Ucraina și Uniunea Europeană”, pentru elevii clasei a X-a este publicat în: „Istoria Ucrainei”. Rezultatele experimentului au fost discutate la o ședință a Consiliului de Administrație al regiunii Cernăuți din iunie 2016 și au fost luate în considerare în cadrul unei întâlniri cu reprezentanții grupului de lucru de monitorizare a proiectului național al Uniunii Europene al Institutului pen-

tru Leadership. Inovare și Dezvoltare „Național Erasmus Ucraina”, care a avut loc pe 9 iunie 2017 cu coordonatorii studiourilor europene pe baza Facultății de Istorie, Științe Politice și Relații Internaționale a Universității Naționale „Yuri Fedkovych”, Cernăuți.

Astfel de inițiative locale importante, deși se bazează în principal pe entuziasmul și resursele autorilor lor, creează premisele necesare pentru implementarea perspectivelor de formare a unui sistem cu drepturi depline și eficient de educație civică națională. Cu toate acestea, în opinia noastră, ele nu pot fi suficiente pentru a asigura cererea unei educații civile și politice cu drepturi depline [6, p. 318]. Și, prin urmare, n-ar trebui să înlocuiască deciziile guvernamentale și ministeriale relevante sub forma unor strategii și programe naționale clar definite cu resurse financiare, organizaționale, manageriale și de personal adecvate. Eforturile coordonate ale oamenilor de știință, profesorilor, activiștilor sociali, cu ajutorul și sprijinul semnificativ din partea conducătorilor și angajaților autorităților statului și ai instituțiilor locale de autoguvernare, trebuie acum îndreptate tocmai spre crearea și implementarea urgentă a unui sistem de educație civică. Până acum, aceste eforturi disperate, în ciuda contribuției cu adevărat serioase la cauza comună a susținătorilor creării unui sistem de educație civică și a energiei, timpului și cunoștințelor considerabile pe care le-au cheltuit, n-au condus încă la rezultate la scară largă și convingătoare în Ucraina. Aparent, aceste rezultate ale inițiativelor de dezvoltare a educației civice rămân cu greu vizibile chiar și în mediul educațional, ca să nu mai vorbim de publicul larg.

Interesul semnificativ al liceenilor a fost susținut de activitățile extracurriculare și extrașcolare. Dintre acestea, trebuie să le amintim pe cele care cadrele didactice le pot asigura cu ușurință: elaborarea cursurilor de educație civică pentru elevii lor. Așa, de exemplu, pe 23 decembrie 2016, la Centrul de Informare al Universității Naționale „Yury Fedkovich” a Uniunii Europene Cernăuți, acționând în Biblioteca științifică, a fost organizat evenimentul: „Standarde europene ale drepturilor omului”, la care au participat elevii clasei a 11-a Liceului №2 din Cernăuți. Pentru studenții de la liceu a avut loc o scurtă prelegere-prezentare despre drepturile omului, semnificația și dezvoltarea lor pe teritoriul Uniunii Europene moderne. Apoi a urmat un joc colectiv „Da sau nu” și un test educațional „Fapte interesante despre țările UE”. Acestea au fost ținute de coordonatorul Centrului de Informare CNU UE Larisa Vornik. Este plăcut de observat că un

număr de liceeni au demonstrat un nivel ridicat de cunoaștere a istoriei și modernității UE. Evenimentul s-a încheiat cu înmânarea de premii și cadouri și, cel mai important, și-a îmbogățit participanții cu noi cunoștințe și a oferit tuturor o bună dispoziție.

3. Un experiment de educație civică într-un domeniu multicultural.

Succesul amplasamentului experimental pe baza Liceului Orășenesc Cernăuți nr.2 i-a inspirat pe organizatori să-și extindă activitățile în domeniul educației civice de la nivel punctual și local la cel regional.

La propunerea autorului acestui capitol, susținută de Departamentul de Științe Politice și Administrație Publică, Institutul de Învățământ Postliceal și Departamentul de Știință și Învățământ al Administrației Regionale de Stat Cernăuți, a fost lansată o lucrare experimentală mult mai amplă pe această temă. „Dezvoltarea educației civice pentru elevii de liceu în contextul formării unei societăți ucrainene multiculturale” pe baza unui număr de instituții de învățământ din regiunea Cernăuți [1, p. 35 - 36]. Programul de noi lucrări experimentale are la bază o serie de documente normative și conceptuale, cum ar fi Strategia națională de promovare a dezvoltării societății civile în Ucraina pentru 2016-2020, Strategia pentru educația națională patriotică a copiilor și tinerilor pentru 2016 - 2020, Strategia Națională pentru Drepturile Omului, Doctrina națională a dezvoltării educației în Ucraina în secolul XXI, conceptul de educație civică în Ucraina [10, p. 70]. Se ține cont de necesitatea unei educații adecvate pentru cetățenia democratică prin formarea identității civice [4], de disponibilitatea unui tânăr de a face o alegere conștientă a activităților sale viitoare și a modalităților de autorealizare, de capacitatea de a analiza critic posibilitățile de participare activă la procesele sociale, interacțiune constructivă în societate. În același timp, sunt luate în considerare procesele asociate cu integrarea Ucrainei în spațiul educațional și politic european și mondial, ceea ce, la rândul său, determină cererea de formare a capacității elevilor de a trăi într-un stat democratic legal, care a ales perspectiva aderării la UE.

O componentă regională importantă a programului de lucru experimental a fost luarea în considerare a moștenirii multiculturale, în primul rând, bogată multiethnică și a caracterului corespunzător al regiunii Cernăuți [26]. Aceasta conduce la necesitatea dezvoltării unui model regional de educație civică ca direcție importantă în formarea competențelor civice ale tinerilor dintr-o anumită zonă, ținând cont de identitatea sa istorică și

culturală, asigurând crearea de abilități de comportament democratic și comunicativ. interacțiunea cu reprezentanții diverselor comunități etnice și purtători ai diverselor valori culturale.

Scopul experimentului este de a introduce în procesul educațional un sistem de influențe socio-pedagogice asupra dezvoltării competenței civice a elevilor de liceu [29, p. 39] în procesul de combinare a componentelor lor comune (globale și naționale) și multiculturalale, regionale. Obiectul de studiu: procesul educațional de predare în instituțiile gimnaziale și liceale de învățământ secundar general. Obiectul de studiu: educația civică a liceenilor în contextul formării unei societăți ucrainene multiculturalale.

Dintre principalele obiective ale experimentului, remarcăm următoarele:

1. Să identifice structura și să clarifice conținutul conceptului de „educație civică” a elevilor atunci când studiază într-o instituție de învățământ secundar general;

2. Să efectueze un experiment pedagogic afirmativ pentru a examina nivelul de formare a competențelor cheie ale elevilor din liceu în ceea ce privește ideea lor de conștiință națională și cetățenie.

3. Dezvoltarea unui sistem (model) experimental adecvat de influențe pedagogice asupra dezvoltării alfabetizării politice, juridice, sociale, culturale, media și a competențelor cheie ale elevilor prin stăpânirea sistemului de valori europene.

4. Crearea unui complex educațional și metodologic care să permită asimilarea intenționată și sistematică a cunoștințelor sociale și umanitare, orientarea învățării elevilor către studiul conceptelor, fenomenelor sociale importante și a interacțiunii lor în diverse contexte - personal, local, național și global.

5. Realizarea unui test experimental (experiment de modelare) a eficacității sistemului dezvoltat de influențe pedagogice asupra formării competențelor cheie ale elevilor din liceu.

6. Efectuați un experiment pedagogic de control pentru a testa eficacitatea sistemului de influențe pedagogice dezvoltat, care asigură dezvoltarea competențelor politice, juridice, sociale, media și a competențelor cheie prin sistemul de valori europene.

La implementarea experimentului s-au implicat pe bază de voluntariat (numele instituțiilor de învățământ sunt date la momentul începerii experimentului) Liceul Nr. 2 Cernăuți; Gimnaziul Nr. 5, Cernăuți; Cernăuți

școala Nr 2; Liceul Glybotsky; Liceul Storozhynets; gimnaziul Storozhynets; școala Novoselitskaya №3; gimnaziul Novoselitsk; Liceul Novoselitsky; Boyanska OOSH I-III art. Gimnaziul Kitsman. Această activitate este planificată pentru perioada 2019-2023. Conducătorul științific al experimentului este Anatoliy Kruglașov, conducătorul este Vitaliy Chebanik, lector la Departamentul de Metode de Predare a Disciplinelor de bază a Institutului de Învățământ Pedagogic Postuniversitar al Regiunii Cernăuți, candidat în Științe Politice. Consultanți științifici Oleksandr Sakhnovskiy, șef al Departamentului de Metode de Predare a Disciplinelor de bază a Institutului de Învățământ Pedagogic Postuniversitar din Regiunea Cernăuți, candidat la Științe Istorice; Natalia Rotar, doctor în științe politice, profesor la Catedra de Științe Politice și Administrație Publică, Facultatea de Istorie, Științe Politice și Relații Internaționale, Universitatea Națională „Yuri Fedkovici”, Cernăuți - Igor Nedokus, conferențiar universitar, Departamentul de Științe Politice și Administrație Publică, Facultatea de Istorie, Științe Politice și Relații Internaționale, Universitatea Națională „Yuri Fedkovici”, Cernăuți, candidat la științe politice. Executorii responsabili sunt șefii instituțiilor de învățământ secundar implicați în implementarea activităților de cercetare și experimentale.

Alături de multe măsurători organizatorice, analitice, diagnostice și funcționale ale muncii deja efectuate și în curs, activitățile individuale desfășurate ca parte a implementării obiectivelor experimentului merită o atenție specială [1, p. 36]. Așadar, în 2020 a avut loc Săptămâna Educației Civice. Desfășurarea sa în ultima săptămână a lunii mai a fost asigurată de profesorii Departamentului de Științe Politice și Administrație Publică a Universității Naționale „Yuri Fedkovici”. Ținând cont de condițiile pandemiei, au susținut un studiu online pentru liceeni „Procesul de stat modern în Ucraina: rolul educației civice”. Profesorii s-au pregătit cu responsabilitate pentru prezentarea unui subiect și i-au familiarizat pe elevi cu principalele etape ale consolidării instituționale și dezvoltării statalității Ucrainei, le-au explicat importanța educației civice în formarea unui cetățean activ și responsabil, au dezvăluit posibilități de formare a personalului pentru procesele de creare a unui stat și de implementare a educației civice în acesta. Această activitate a fost realizată cu sprijinul activ al Departamentului de Educație și Știință al Administrației Regionale de Stat Cernăuți și al Institutului de Învățământ Pedagogic Postliceal al Regiunii Cernăuți. Așadar, de exemplu, Anatoliy Kruglașov a susținut o prelegere

online folosind o prezentare bogată în informații pentru elevii din liceu ai Liceului nr. 2 din Cernăuți și ai Gimnaziului nr. 5 din Cernăuți; profesor asociat Sergey Shvydyuk - pentru elevii din clasele 10 și 11 ale Gimnaziului Storozhinets, profesor asociat Pavel Molochko - o întâlnire online cu elevii din clasele 10-11 ale Școlii Boyana I-III; profesor asociat Natalia Nechaeva-Yuriychuk - cu elevii Liceului Novoselitsky și ai Gimnaziului Novoselitsky; profesor asociat Nikolay Guytor și student postuniversitar al departamentului Galina Kuzub - un atelier de lecție în Gimnaziul Kitsman și profesor asociat Irina Tsikul - Liceul Storozhinets. Experiența desfășurării acestor studii cu utilizarea tehnologiilor informaționale moderne și a tehnicilor de predare a confirmat importanța dezvoltării diversificate a formelor și metodelor educației civice moderne. După ce a analizat implementarea acestora, prof. Anatoliy Kruglașov și-a propus trecerea la Deceniul educației civice în regiune de anul viitor. Colegii și partenerii au susținut acest demers.

După o pregătire corespunzătoare, la inițiativa și sprijinul Departamentului de Științe Politice și Administrație Publică a Universității Naționale „Yuriy Fedkovich”, Cernăuți, la sfârșitul lunii aprilie 2021, în regiunea Cernăuți a avut loc Deceniul Educației Civice. Toate școlile din regiune s-au alăturat majorității evenimentelor sale. Ca parte a principalelor evenimente ale deceniului, pentru a oferi asistență științifică și metodologică cadrelor didactice care implicate în predarea disciplinelor de educație civică de către profesorii Departamentului de Științe Politice și Administrație Publică a ChNU „Yuriy Fedkovich”, împreună cu Institutul de Educație Pedagogică Postuniversitară (IPPOCHO), un studio metodologic online „Fundamente teoretice și metodologice ale educației civice”. S-a discutat despre experiența și perspectivele predării disciplinelor de educație civică, potențialul și formele specifice de cooperare creativă între cadrele didactice din învățământul superior și gimnazial.

Pe 26 aprilie s-a desfășurat online testul regional „Drepturile omului și cetățenilor”, organizat de Departamentul de Științe Politice și Administrație Publică al ChNU „Yury Fedkovich” pentru elevii din liceele din regiunea noastră. Au fost peste o sută de participanți la test. Elevilor li s-au adresat două seturi de întrebări. Prima a vizat drepturile fundamentale ale omului, iar a doua - procesele de integrare europeană. Conducând jocuri, studenții catedrei - Alexandra Grivas și Egor Grinishin, au oferit o abordare vizualizată a întrebărilor. Deși, datorită noutății acestei forme a testului,

au fost înregistrate mai mult de o pornire falsă din partea participanților săi, răspunsurile corecte au prevalat, indiferent de momentul în care au fost scrise în chat. Câștigătorii testului au fost răsplătiți cu premii valoroase. Fără îndoială, forma jucăușă și maniera dinamică de a desfășura testul a provocat un răspuns pozitiv în rândul școlărilor și al mentorilor lor.

Elementul central al deceniului au fost studiourile online europene pentru liceeni „Educația civică ca bază pentru formarea unei societăți democratice în Ucraina”. Acestea au fost realizate prin eforturile profesorilor și studenților absolvenți ai Departamentului de Științe Politice și Administrație Publică din multe instituții de învățământ secundar din regiune, atât online, cât și offline. Astfel, implementarea acestor și a altor evenimente în sistemul de învățământ al regiunii a marcat începutul unei noi etape în implementarea lucrărilor experimentale pe tema „Dezvoltarea educației civice pentru elevii din liceu în condițiile formării unei realități multiculturale”. Societatea ucraineană”, pe baza a unsprezece instituții din regiune, a arătat progresul suplimentar al participanților la munca experimentală în dezvoltarea unui model regional de educație civică ca o direcție importantă în formarea calităților civice ale școlărilor.

Printre ultimele inițiative regionale, un exemplu deosebit de pozitiv a fost implementarea proiectului „De la un cetățean competent și activ la un stat ucrainean stabil și de succes”, dezvoltat și implementat de Centrul de Științe Politice Bucovina, ai cărui autori și interpreți lucrează la Catedra de Științe Politice și Administrație Publică și la Institutul de Educație Pedagogică Postliceală. Proiectul a inclus organizarea și desfășurarea în decembrie 2022 a 8 training-uri în format de joc de afaceri/prelegeri interactive pentru elevii de liceu pe tema „Participarea civică în era războaielor hibride și tehnologiilor digitale: provocări și oportunități pentru Ucraina”. A fost desfășurat un atelier pedagogic (atelier) pentru profesorii disciplinelor sociale „Dezvoltarea competențelor civice ale elevilor: instrumente și metode de formare în era digitală”. Implementarea proiectului a fost finalizată prin pregătirea și publicarea recomandărilor educaționale și metodologice sub forma unui suport didactic pentru profesori.

Comunicarea cu studenții profesorilor - participanții la proiect a fost dedicată temei „Participarea civilă în era războaielor hibride și tehnologiilor digitale: provocări și oportunități pentru Ucraina”. În cadrul prelegerilor interactive, profesorii și studenții au discutat despre principalele etape ale creării statului în Ucraina, provocările și amenințările moderne care au

apărut în fața Ucrainei din 2014 și situația actuală amenințătoare din statul nostru cauzată de acțiunile agresive ale Rusiei. Ei au discutat, de asemenea, despre securitatea informațiilor și cultura de a consuma mesaje media și social media într-un război hibrid. Liceenii au manifestat activitate și interes în timpul comunicării, au pus întrebări care îi îngrijorează. Implementarea proiectului a arătat oportunități reale și perspective ulterioare de cooperare între profesori, oameni de știință, experți și activiști publici în domeniul formării abordărilor moderne ale creării unui sistem național de educație civică, de la nivel local până la nivel național.

Concluzii

În concluzie, putem afirma că în anii de independență în Ucraina s-a încercat inițierea creării unui sistem național de educație civică. Din 2000, acestea au devenit din ce în ce mai semnificative, deși s-au caracterizat printr-o consecvență și concentrare insuficiente. Din 2018, începe o etapă mai constructivă în dezvoltarea educației civice - formarea cadrului conceptual și legal pentru furnizarea acesteia. Cu toate acestea, în ultimii ani, la nivelul elaborării Strategiei de Educație Civică și până acum procesul nu merge mai departe. Există o lipsă evidentă de interes din partea Ministerului Educației și Științei și a Cabinetului de Miniștri al Ucrainei pentru accelerarea pregătirii și aprobării acestor documente fundamentale.

Lipsa sprijinului cuprinzător al statului pentru dezvoltarea sistemului de educație civică este compensată într-o anumită măsură de eforturile entuziaștilor - profesori și oameni de știință, munca liderilor societății civile. Un rol important în sprijinirea acestor inițiative îl au organizațiile și fundațiile internaționale, precum și țările străine individuale. Inițiativele autorităților executive locale și ale organismelor locale de autogovernare devin din ce în ce mai importante.

În contextul experienței naționale, experiența acumulată de cadrele didactice și autoritățile din Cernăuți și regiunea Cernăuți merită o atenție deosebită. Cooperarea creativă și productivă a Universității Naționale „Yuri Fedkovici”, Cernăuți, reprezentată de personalul Departamentului de Științe Politice și Administrație Publică, împreună cu Institutul de Învățământ Postliceal al Regiunii Cernăuți și Centrul de Științe Politice Bucovina este încununată de realizări importante. Aceste inițiative sunt de natură pe termen lung, o tendință constantă de desfășurare în timp și spațiu în activități din ce în ce mai mari și cu scop. Există un interes din

ce în ce mai mare din partea profesorilor și profesorilor de științe sociale pentru introducerea cursurilor de educație civică în instituțiile lor de învățământ, bazate pe metode moderne interactive și metode pedagogice avansate. Există motive pentru un optimism rezonabil, deși reținut, cu privire la perspectivele ulterioare pentru desfășurarea bazelor educației civice în țara noastră ca parte a implementării conceptului de învățare pe tot parcursul vieții. Războiul declanșat de Rusia împotriva Ucrainei a dovedit importanța vitală a educației civice pentru a asigura rezistența și perspectivele de dezvoltare ale unui tânăr stat independent. Aceasta face ca problemele dezvoltării și implementării sarcinilor educației civice să devină o prioritate atât pentru politica educațională de stat, cât și pentru eforturile societății civile. Rezultatele obținute deja sunt inspirate. Problemele rămase nerezolvate încurajează eforturi noi, coordonate ale autorităților, comunităților științifice și educaționale, împreună cu un public activ interesat de succesul statului nostru.

Referințe bibliografice:

1. KRUGLAȘOV, Anatolii; NECEAEVA-IURIICIUC, Natalia. În căutarea posibilităților de formare a cetățenilor activi în Ucraina: experiența națională și locală. In: *Activismul civic – condiție a consolidării instituțiilor statului democratic*. 28 mai 2021, Chișinău. Chișinău: Print-Caro SRL, 2021, pp. 29-42.
2. Sieriakova, Iryna, and Ganna Kokoza. "Civic Education in Ukraine: A Qualitative Study of Students' Experiences of Civic Engagement." *Advanced Education* 13 (2019): 36-43.
3. Verbytska, Polina, Larysa Kolesnyk, and Petro Kendzor. "Civic Education Curriculum Implementation: a Case of Ukraine." *Pedagogika* 144.4 (2021): 221-241.
4. Verbytska, Polina. "The Role of Civic Education in Students' Process of Identity-Building in Ukraine: Why is Civic Education the Main Means to Societal Participation in An Emergent Democracy?." *Zivilgesellschaft in Zeiten militärischer Bedrohung*: 48.
5. Wong, Yi-Lee. "The Civic Education Project in Belarus, Ukraine, and Moldova: the impact of dependency." *Development in Practice* 20.2 (2010): 240-250.
6. Андрущенко, Т. В. «Політична освіта як чинник формування демократичних політичних цінностей у молодіжному середовищі сучасної України.» *Гілея: науковий вісник* 92 (2015): 318-319.

7. Бекирова, А. Р., and А. Р. Бекірова. «Самосознание личности младшего школьника—доминанта гражданской культуры.» (2013). - dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/6955
8. Боренько, Ярина. «Громадянська освіта в Україні.» *Молодіжна політика* (2017). - https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-education-Ukraine-ukr_YB.pdf
9. Буланов, Ю. «Виховувати громадянина через практичне впровадження демократичних інституцій у навчальному закладі.» *Імідж сучасного педагога* 3 (2014): 69-70.
10. Власенко, Ольга Миколаївна. «Основні пріоритети реформування громадянської освіти в Україні.» *Zhytomyr Ivan Franko state university journal. Pedagogical sciences* 1 (92) (2018): 70-74.
11. Гриценчук, Олена Олександрівна. «Цифрові освітні хаби для підтримки громадянської освіти як складова інформаційно-цифрового навчального середовища: досвід Нідерландів, Бельгії та України.» *Інформаційні технології і засоби навчання* 79.5 (2020): 341-360.
12. Дем'янчук, Олександр. «Теорія і практика громадянської освіти: світовий досвід.» (2001). - http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12791/Demianchuk_Teoria_i_praktika_gromadianskoi.pdf?sequence=1
13. Дем'янчук, О. П. «Політична і громадянська освіта як політичний інститут: потреба формування в Україні.» *Гілея: науковий вісник* 102 (2015): 412-416.
14. Зегерт, Дитер. «Гражданское образование и демократизация в Странх Восточного партнерства.» *Федеральный центр гражданского образования (Bundeszentrale für politische Bildung Adenauerallee* 86 (2016): 53113.
15. Зубрицька, Людмила, and Артем Побережник. «Громадянська освіта у творчості Сергія Рябова як спосіб поширення та утвердження цінностей громадянського суспільства.» (2018). - <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/16123>
16. Іванюк, І. В. «Сучасний стан громадянської освіти в Україні.» (2013). - <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/1088>
17. Ісхакова, Наталія Гаріївна. «Завдання політичної освіти студентів у вищих навчальних закладах України.» *Гілея: науковий вісник* 112 (2016): 311-315.
18. Канищев, Г. Ю. «Гражданское образование как основа демократии в Украине.» *Гуманітарний часопис* 2 (2006): 102-106.
19. Карнаух, Анна. «Громадянська освіта як засіб формування політичної культури молоді.» (2007). - <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/9733>

20. Кизенко, Василь Іванович. «Громадянська освіта і виховання—основа громадянського суспільства.» *Біологія і хімія в рідній школі* 1.107 (2015): 34-37.
21. Кисельов, С. О. «Громадянська освіта чи політологічна просвіта?.» *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки* 173 (2015): 26-29.
22. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. «Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р.» *Режим доступу: <https://www.kmi.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-konceptiyirozvitku-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini>* (2018).
23. КРУГЛАШОВ, Анатолій. Învățământul civic – mijloc sensibil de depășire a insecurității. In: *Performanța în educație: factor-cheie în asigurarea securității umane*. 9-10 octombrie 2020, Chișinău. Chișinău, Republica Moldova: Academia de Administrare Publică, 2020, pp. 57-66
24. Круглашов, Анатолій. «Інтеграція української політичної науки в Європейський простір.» *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України*. 3-4 (2016): 175-186.
25. Нечаєва-Юрійчук, Н., and Ю. Юрійчук. «Проблеми формування міжетнічної толерантності на поліетнічних територіях.» *Довідник міжетнічної толерантності/За редакцією доктора політичних наук АМ Круглашова.*—Чернівці: Букрек (2011): 69-94.
26. Пікалова, Тетяна. «Співробітництво України і ЄС у сфері освіти як чинник підвищення рівня громадянської освіти.» (2017). - <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/13066>
27. Пометун, Олена, and Тетяна Ремех. «Оцінювання учнів з громадянської освіти в контексті компетентнісного підходу.» *Український педагогічний журнал*. 1 (2019): 86-97.
28. Потапенко, Я. О. «Рецепція відносин між владою і суспільством в інтелектуальному середовищі постмайданної України.» *Гілея: науковий вісник* 99 (2015): 323-328.
29. Ремех, Тетяна Олексіївна. «Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи.» *Український педагогічний журнал* 2 (2018): 34-41.
30. Рябов, Сергій. «Громадянське суспільство та політична культура.» *Україна в сучасному світі. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США. Ялта* (2003): 12-15
31. Шестоपालук, Олександр. «Громадянська освіта як фактор формування громадянських компетентностей сучасної молоді.» *Рідна школа* 3 (2010): 33-35.